

VARGA SZABOLCS¹

A KORRUPCIÓ TÍPUSAI ÉS VÁLLALKOZÁS JELLEGE: EGY ÚJ MEGKÖZELÍTÉS²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2017.4.77

ABSZTRAKT

Tanulmányomban a korrupciót új szemszögekből közelítem meg. Elsőként egy új tipológia körvonalait vázolom fel, melynek alapjául fogalmi–elméleti keretként Max Weber uralmi típuslehatárolását használom. Ezzel összefüggésben előbb indoklom, hogy miért tekintem termékeny választásnak a szerző uralomtipológiáját, majd ismertetem az ez alapján létrehozott kételemű korrupciós tipológiát: a bürokratikus, avagy jogon alapuló, illetve a személyes autoritás centrumkategóriájával leírható patriarchális, avagy patronázson alapuló típusokat. Ezután a korrupció kialakulásának és működésének egyes jellemzőit és funkcióit összegzem. A tanulmány második részében a schumpeteri vállalkozás fogalmait újszerűen felhasználva mutatom be, hogy egyes korrupciós esetek miért értelmezhetők destruktív vállalkozásként. Végül azt vizsgálom, hogy miért van folyamat jellegük, a folyamat hogyan szakaszolható, és a szakaszoknak milyen jellegzetességeik vannak.

Kulcsszavak: korrupció, korrupciós tipológia, destruktív vállalkozás, a korrupció folyamata

A NEW APPROACH TO CORRUPTION: TYPOLOGY AND ENTREPRENEURSHIP

ABSTRACT

This paper presents new approaches to corruption. First, I outline an innovative corruption typology based on the concept and theory of Max Weber's three types of legitimate rule. In connection with this, I explain the relevance of Weber's typology, and I delineate the two elements of a corruption typology: bureaucratic corruption and patriarchal corruption, which can be attached to the main category of personal authority. Afterwards, I summarize the characteristics and functions of the formation and operation of corruption. In the second half of the paper I demonstrate, with the innovative application of the key notions of Schumpeter's entrepreneurship, that certain cases of corruption can be interpreted as destructive entrepreneurship. Finally, I explore the process nature of these ventures, distinguish the three phases of the process, and describe their main features.

Keywords: corruption, typology of corruption, destructive entrepreneurship, process of corruption

1 A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájának doktorjelöltje.

2 Ez a publikáció a szerző *A korrupció mint destruktív vállalkozás* (2017) című doktori disszertációja elméleti fejezetének kivonata.

A KORRUPCIÓ TÍPUSAI ÉS VÁLLALKOZÁS JELLEGE: EGY ÚJ MEGKÖZELÍTÉS

„Non nova, sed nove.”

A korrupció szerteágazó, rejtelmes jelensége évezredek óta vörös szálként húzódik végig az emberi társadalmak szövedékén. Hangsúlyos szerepe elsősorban az általa okozott, nehezen mérhető társadalmi és gazdasági károknak köszönhető. A jelenséget sokféle megközelítésben, gazdag módszertani és elméleti bázison, mikro- és makroszinten egyaránt kutatják, ám ezzel együtt számos területe továbbra is tudományos vakfoltként jellemezhető. Ilyen feltárást igénylő terület a többszereplős, tipikusan hálózatos, esetenként hierarchikus viszonyokkal is leírható, rendszerint legális szervezeteken belül kialakuló és működő korrupciós szerveződések világa is.³ Munkám ennek megismeréséhez kíván hozzájárulni.

A tanulmány ennek kapcsán két egymással összekapcsolódó témát jár körbe. Egyfelől *egy új tipológia körvonalait vázolom fel*, melynek alapjául fogalmi–elméleti keretként Max Weber uralmi típuslehatárolását használom. Ennek jelentőségét azzal indoklom, hogy bár az 1970-es évek közepétől kezdődő, majd az utóbbi két évtizedben megélénkülő kutatói érdeklődés számos tipológia létrejöttét eredményezte,⁴ osztályozási szempontjaik centrumában nem jelent meg a korrupció szereplői közt fennálló kapcsolatok történetének jelentősége.⁵ Klasszifikációm ebben hoz újat. Rávilágít, hogy míg egyes korrupciós helyzetekben a szereplők alkalmilag találkoznak, egymás számára ismeretlenként vállalják a kockázatot, addig, ettől lényegileg eltérő szituációban, a felek közt előzetesen meglévő, történettel bíró személyes kapcsolatok miatt várhatóan kisebb a cselekmény kockázati értéke, nagyobb az ismétlődés valószínűsége, felmerül a mechanizmus kiterjesztésének lehetősége és így tovább. Az előbbi esetet bürokratikus, az utóbbit patriarchális korrupciónak nevezem, amivel két minőségileg eltérő konstellációra utalok. Elméleti relevanciáikat az alábbiakban ismertetem.

Ennek kiegészítéseként, a cikk második felében, egy jellegzetesen patriarchális korrupciós keretek közt kialakuló speciális alessettel foglalkozom. Az ezzel összefüggésben megjelenő elgondolások, amelyek Joseph Schumpeter (1980) és William Baumol (1994) koncepciójára támaszkodnak, az első, weberiánus részhez kapcsolódva elméleti és fogalmi háttérrel kínálnak azon, jellemzően patriarchális korrupciós esetek számára, amelyeknél felvethető, hogy vállalkozásszerű működéssel jellemezhetőek. Ebben a részben a schumpeteri vállalkozás fogalmainak újszerű felhasználása révén vázolom, hogy egyes korrupciós esetek miért értelmezhetőek destruktív vállalkozásként, vizsgálom, hogy miért van folyamat jellegük, a folyamat hogyan szakaszolható, és a szakaszoknak milyen jellegzetességeik vannak.

³ Egy korábbi kutatási eredményünk alapján az efféle szerveződések száma az elmúlt években növekvő tendenciát mutat (Szántó et al. 2011).

⁴ Például Banfield (1975), Rose-Ackerman (1999), Heidenheimer (2004) stb.

⁵ Ez a hiátus a tekintetben nem reflektálatlan, hogy több publikáció is utal arra: a korrupt szereplők közt létrejövő kapcsolatok nemritkán a már köztük régebb óta fennálló rokonsági, baráti viszonyokban gyökereznek (Cartier-Bresson 1997, Granovetter 2007).

EGY ÚJ OSZTÁLYOZÁS MAX WEBER ALAPJÁN

Max Weber munkásságában kevésbé találni explicit hivatkozásokat a korrupcióra,⁶ még kevésbé annak természetrajzára. A jelenség következményeinek ismeretében érdekes kérdés, hogy mi lehet ennek az oka,⁷ a válasz azonban feltehetőleg nem az, hogy a jeles tudós ne ismerte volna korának nagy port kavart korrupciós botrányait. Ezzel együtt is, műveinek az uralomra és a politikára vonatkozó részei kiváló elméleti–fogalmi keretet kínálnak a korrupció megismerésére és megértésére, amellet, hogy az uralom legitimitása kapcsán bemutatott tiszta típusoknak *heurisztikus jelentősége* is van.

Weber az uralom legitimitációjának háromféle tiszta típusát (alapelvét) különbözteti meg. *Bürokratikus uralom* esetén a parancsadási hatalmat megtestesítő egyént racionális szabályok rendszere legitimálja, míg *patriarchális uralom* esetén a parancsadási hatalom érvényes volta személyes autoritáson alapul, melynek talaját a tradíció szentsége képezi. Végül *karizmatikus uralom* esetén a parancsadási hatalom érvényessége a rendkívüli iránt tanúsított odaadáson, a karizmába vetett hiten alapul (Weber 1996: 59–60). E típusok közül az első két uralmi alakulat tipikus megjelenési formája, a bürokrácia és a „patriarchalizmus” kínál alapot arra, hogy a korrupció klasszifikációs értelmezési kereteként szolgáljon, míg a karizmatikus uralom erre nem alkalmas.⁸ Ennek alapján az alábbiakban felvázolom a *bürokratikus*, avagy *jogon alapuló*, illetve a személyes autoritás centrumkategóriájával leírható *patriarchális*, avagy *patronázon alapuló*, egymástól koncepcionálisan különböző *korrupció* kételemű tipológiáját, ahol a legális és tradicionális uralom közti klasszifikáció alapját a normák jelentésének (uralmi típusok közti) alapvető különbsége képezi.

A BÜROKRATIKUS ÉS A PATRIARCHÁLIS ALAPÚ KORRUPCIÓ

A Weber által leírt uralmi alakulatok kialakulása *hosszú folyamat eredménye* volt, a bürokratikus rendszer létrejötte pedig mindenütt kései fejlődés következménye, melyet illetően történelmileg nehéz pontosan „*meghatározni azt az időszakot, amikor a patriarchális, paternalisztikus irányítást felváltották az igazgatási, irányítási feladatok végzésére szakosodott személyek és apparátusok*” (Jávor–Rozgonyi 2005: 207). Azt mondhatjuk, hogy minél korábbi időszakra megyünk vissza, „*annál inkább olyan uralmi formákkal találkozunk, amelyekre az volt jellemző, hogy nem létezett bürokrácia, és egyáltalán nem voltak hivatalnokok. A bürokrácia viselkedése »racionális« jellegű: szabályokhoz igazodik, célokat követ, eszközöket mérlegel, és tevékenységében »tárgyszerű« személytelenség uralkodik. Kialakulása és elterjedése ezért mindenütt »forradalmian« hatott abban a sajátos értelemben [...], amelyben a racionalizmus előretörése általában minden területen forradalmi hatást szokott kiváltani. Közben pedig felszámolta az uralomnak azokat a strukturális formáit, amelyek ebben a sajátos értelemben nem voltak racionális jellegűek.*” (Weber 1996: 98–99). Míg a „*korábbi rendben az urat a személyes*

6 Említések azért akadnak – például Weber (1987: 275).

7 A téma kulturális–történeti elemzése rámutatna, hogy a patriarchális struktúrában, amely „messze a legfontosabb” struktúraelv volt a bürokratikus uralom előtt (Weber 2009: 161), számos, *napjaink definícióinak értelmében vett* korrupciós jelenség értelmezhetetlen. Van Klaveren (2008) ezt példákkal támasztja alá.

8 Ennek oka, hogy a karizmatikus uralom olyan ideáltípus, amelynek rendszerszervező elvei közül lényegéből fakadóan hiányoznak az olyan fogalmak, mint a „racionális gazdálkodás”, a „magánjellegű szerzés”, a „pénz birtoklása”, az „illetékesség”, az „előmenetel”, a „szabályozás” vagy a „jogalkotás és jogalkalmazás”. Olyan jellegzetesen irracionális, gazdaságellenes uralom ez, amelynek formája egyfelől kívül esik a mindennapiság körén, másfelől törékeny, mert tiszta típusként csak születése pillanatában létezik, tartós kapcsolattá szerveződése esetén tradicionális és/vagy más tekintetben racionális uralommá alakul.

részvét, részrehajlás, kegy vagy hála mozgatta, a modern kultúra [...] a támaszául szolgáló külső apparátus miatt megköveteli – és minél bonyolultabbá és specializáltabbá válik, annál inkább megköveteli –, hogy emberileg részvétlen, ennélfogva szigorúan »tárgyilagos« szakember kerüljön a helyére. A bürokratikus struktúra mindezt kedvező formában nyújtja.” (Weber 1996: 77) Weber tehát a bürokrácia kiépülésével a személyes érzelmek kiiktatására, a személytelenedés párhuzamosan végbemenő folyamatára is utal, sőt azt a bürokrácia tökéletesedésének lényegi elemeként, a tökély fokmérőjeként említi.

Az imént leírtakat illetően két felvetés is megfogalmazható. Egyfelől annak kapcsán, hogy a bürokrácia „felszámolta az uralomnak azokat a strukturális formáit, amelyek ebben a sajátos értelemben nem voltak racionális jellegűek.” Az állítást tágan értelmezve, amennyiben például napjaink modern államainak jellemző uralmi alakulatait értjük ez alatt, vélhetőleg Webernek igaza van. Azonban egy ettől eltérő értelmezés ürügyén is felmerülhet, hogy a bürokrácia térnyerése valóban felszámolt-e minden nem bürokratikus uralmi struktúrát? Erre minden bizonnyal nemmel kell feleljünk, úgy a bürokrácián kívüli, mint az azon belüli, sokszor nem tisztán racionális társas cselekvéskoordinációk létezése miatt.⁹ A másik felvetés, az előbbivel összefüggésben, az érzelmek (és így az emberi viszonyok) jelentőségét illeti. Szerepük a tradicionális elvek szerint működő társadalmakban megkerülhetetlen, míg eltűnésük (elvileg) a „szigorúan tárgyilagos szakemberek” megjelenésével, a legális–racionális uralom tiszta típusának megvalósulása esetén következhet be. Ám az ideáltípusok a valóságban „tökéletes fogalmi tisztaságban nem vagy csak elvétve fordulnak elő” (Weber 2005: 65), így pusztán logikai megfontolásból sem mondhatjuk, hogy egyfelől ne léteznének továbbra is tradicionális struktúraszervező elvek mentén működő kisebb-nagyobb társadalmi csoportosulások,¹⁰ másfelől, hogy az érzelmek (és így az emberi viszonyok) ne játszanának alapvető szerepet a különböző társas cselekvéskoordinációk szerveződésében.¹¹ Megfordítva a leírtakat: olyan társadalmi–uralmi viszonyok között élünk, amelyekben változó arányokban ugyan, de a racionális szervező elvek mellett jelen vannak a tradicionális uralom jellegvonásai is, melyekben a személyes kapcsolatoknak és a szereplők közti érzelmeknek¹² (és azok történetének) is alapvető jelentősége van.¹³

Az előzőleg leírtakra és az egyes uralmi formák történeti kialakulásának sorrendjére tekintettel előbb a tradicionális viszonyokban gyökerező, a személyes autoritás centrumkategóriájával leírható *patriarchális*, *avagy patronázson alapuló*, majd ezt követően a *bürokratikus*, *avagy jogon alapuló*, egymástól koncepcionáli-

9 Sajó András (1998: 40) is ezen az állásponton van.

10 Akár bürokratikus uralmi alakulatokon belül is.

11 Lásd például Elster (2001, különösen 68–77), tágabb szemléleti spektrumban a viselkedési közgazdaságtan (*behavioral economics*) eredményeit.

12 „Emberek, nem vadak – elmék vagyunk! Szívünk, mig vágyat érlel, nem kartoték-adat.”, írja József Attila Levegőt! című versében.

13 Úgy vélem, ezek az állítások Weber véleményével is párba állíthatók. Egyfelől indirekt módon utal (például) az érzelmek jelentőségére, mikor a „megértő” szociológia „racionalizmusa” kapcsán hangsúlyozza, hogy annak, mint módszertani célszerűségnek van jelentősége, ezt az eljárást pedig nem szabad úgy fölfogni, mintha „a szociológia valamiféle racionalista előítélethez kötődnek; csupán módszertani eszközről van szó, nem pedig arról a meggyőződésről, amely szerint az életben csakugyan túlsúlyban vannak a racionális elemek. Arról ugyanis ez az eljárás nem mond semmit, hogy a valóságban mennyiben határozza meg a tényleges cselekvést a célok racionális mérlegelése, és mennyiben nem lehet szó ilyesmiről.” (Weber 1987: 40). Másfelől, a tiszta típusok valóságbeli „vegyülése” kapcsán úgy fogalmaz, hogy az „elmondottak semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy fölöttébb ritkán fordulnak elő olyan uralmi szervezetek, amelyek az eddig tárgyalt »tiszta« típusok közül csak egyhez tartoznának.” (Weber 1987: 268).

san különböző *korrupció fogalmak* kételemű tipológiáját vázolom.¹⁴ A sorrendválasztást a tradicionális uralmat jellemző személyes autoritás, kölcsönösségi viszonyok és személyközi kapcsolatok sok évezredes jelentősége, ha úgy tetszik, elsőbbsége is indokolja,¹⁵ melynek alkotóelemei közt a *társadalmi cserét* is megtalálhatjuk.¹⁶ Másképpen: a tradicionális uralom jellegvonásainak társadalmi–történeti beágyazottsága lényegesen nagyobb a bürokratikus uralom keretei közt tervszerű, pontos és kiszámítható működést létrehozó racionális rend ethoszánál. A tradicionális viszonyok nagy inerciája azt is jelenti, hogy e struktúraelvek és működési mechanizmusok közösségi *gyakorisága*, illetve ebből eredően elveinek és mechanizmusainak *elfogadottsága* a mai napig igen nagy, ezért társadalmi létezése és tovább élése is erős alapokon nyugszik.

Ezt az erőt a helyi közösségekbe, a családi, ismeretségi és szomszédsági viszonyokba való *beágyazottság* adja, az, hogy az emberek ismerik egymás problémáit, személyes igényeit és lehetőségeit, amelyek így nem a távoli és elvont, „rideg bürokrácia” ügyeiként kezeltetnek, hanem közel kerülve a szereplőkhöz élővé, kézzelfoghatóvá válnak. Érzelmekkel is átszőtt *gyenge és erős kötések* alakulnak ki, amelyek oly módon öltenek testet kölcsönös lekötelezettségekben, segítségnyújtásokban és szolgálatokban, hogy közben a személyes autoritás vertikális hierarchiát képző, valamint reciprok jellegű, szimmetrikus viszonyai is strukturálják azokat. Ezen rendszerek pedig éppúgy felhasználhatók a társadalom rászorult tagjait vagy csoportjait segítő erőforrásként, ahogyan szolgálhatnak tradicionális normákba, morális vagy kulturális korlátokba, vagy akár törvényekbe ütköző egyéni és/vagy csoportérdekeket. Ez utóbbi esetben a patriarchális jellegű struktúrák vezetői olyan kiváltságokat nyújtanak és/vagy olyan kiváltságokra formálnak igényt, amelyek (például) presztízzsel, hatalommal vagy gazdasági haszonnal járnak. Ezek megszerzésére – különösen az (egyres bürokratikus) intézmények elégtelen működése esetén – a patriarchális alakulatok sokszor megfelelő uralmi formációt képeznek, mert a bennük felhalmozódó, hagyományokba ágyazódó kapcsolati-, bizalom- és tudástőke olyan prosperitást biztosító adottsághalmazként van jelen, melyet szereplői – saját szükségleteik kielégítésére – a bürokratikus uralom egyfajta (akár intézményen belüli) versenytársaként tudnak működtetni.¹⁷ Különösen felértékelődik az efféle szerveződések jelentősége, ha az adott társadalmi közösséget úgy a hitelesen és hatékonyan működő politikai intézmények hiánya, mint a gazdasági kapcsolatokat jellemző kooperációhiány és bizalmatlanság együttes létezése jellemzi.

Fontos leszögezni, hogy a jog szerepe a patriarchális korrupció kapcsán is megkerülhetetlen, mert e típus is oly módon ütközhet joga kívüli társadalmi szabályokkal, hogy eközben az „*állami kényszerrel is alátámasztott magatartási normákat*” is áthágja, azaz jogsértő cselekménynek is minősül.¹⁸ Mindezzel azt is állítom, hogy

14 E két korrupciófogalom a hagyományok, norma- és értékrendszerek, azaz kultúrák ütközését is megtestesíti.

15 „Az ember – vadászó–halászó ember, szavannai főemlős ember, társas monogám ember – és árukat cserélő ember. Az áruk kölcsönösen előnyös cseréje legalább azóta része az emberi létnek, mióta a Homo sapiens fajként létrejött.” (Ridley 2011: 194)

16 A szimmetrikus csere mély társadalmi gyökereit jelzi, hogy bár a tradicionális uralmat a reciprocitás mellett a redisztribúció vagy akár az árucserre *integrációs formája* is jellemezheti, a reciprocitás „*hatóerejét számottevően növeli, hogy képes alárendelt módszerekként mind a redisztribúciót, mind az árucserét alkalmazni*” (Polányi 2005: 45).

17 Peter Ward (1989: 3) szóhasználatára nyomán ezt *humanizált bürokráciának* is nevezhetjük.

18 A jogi és a joga kívüli normák összhangjának jelentősége abban áll, hogy lehetővé teszi az össztársadalmi konfliktusok elkerülését, illetve feloldását. Bár az ellentmondás-mentesség nem valósítható meg maradéktalanul, az erre irányuló törekvések azzal indokolhatók, hogy „*a jogi normák csak egymásra tekintettel kialakított normák rendszereként tudnak hatékonyan működni*” (Pokol 2005: 15). Vö. még Weber (1992: 29).

a korrupció szubsztantív tényezői¹⁹ az itt jellemzett típusra is igazak, a lényegi különbség abban mutatkozik, hogy a patriarchális korrupció kibontakozása már előzetesen is meglévő társas kapcsolatokon alapul. *Vagyis a patriarchális, avagy patronázson alapuló korrupció létrejöttét és működését olyan, esetenként vertikális viszonyokkal is jellemezhető, tradicionális alapokon nyugvó struktúrák gerjesztik és teszik lehetővé, melyek esetében a korrupcióval járó jogsértést²⁰ az erős hagyományos normáknak való megfelelés (is) indukálja.*²¹ A weberi cselekvéstipológiában az ilyenfajta cselekvések jellemzően vagy tisztán értékracionálisak, vagy a cselekvők döntéseikben értékracionálisan irányítottak, míg cselekvéseik eszközeikben célracionálisak.²² Ezzel összefüggésben az értékrendszer kettősséggel jellemezhető (*kettős morál*): másfajta morál érvényesül a közösségen belül, és más a kívülállókkal szembeni viselkedés morálja (Weber 1979: 283).²³

Bürokratikus korrupció esetén más a helyzet. A *bürokratikus, avagy jogon alapuló* meghatározások központi eleme a szabályszegés, ahol egy (köz)hivatalnok tevékenysége akkor tekinthető korruptnak, ha az cselekvése során olyan formális szabályt sért, melynek betartása kötelező lenne. Ezen korrupciófogalom megalkotásának és alkalmazásának lehetőségét (intézményi oldalról) a kései fejlődés következményeként létrejött bürokratikus rendszerek tették lehetővé, amelyek „szabályos” működéséhez, mint *referenciakategóriához képest* definiálható a bürokratikus korrupció.²⁴ A fogalomalkotás logikai rendjében tehát a bürokrácia létezése az elsődleges: míg a bürokrácia fogalma megalkotható a korrupció efféle fogalmára való hivatkozás nélkül, addig a jogon alapuló korrupció fogalma és leíró terminusai kizárólag a bürokráciára való hivatkozás révén adhatók meg. Úgy is fogalmazhatunk, hogy *a bürokratikus struktúra (előfeltételként való) létezése nélkül a bürokratikus, avagy jogon alapuló korrupció fogalma értelmezhetetlen.*²⁵ Amennyiben további megszorításokat nem teszünk,²⁶ *a bürokratikus vagy jogon alapuló korrupció olyan tipikusan horizontális hatalmi viszonyokkal jelle-*

19 Ezek közt az alábbiakat említhetjük: (i) a korrupció sajátos belső logikával és dinamikával bíró *cserekapcsolat*; (ii) a jelenség *legalább három szereplő konstellációjában értelmezhető*; (iii) a cselekvők a tranzakcióban saját *előzetes és tudatos döntésük* alapján vesznek részt. (iv) A korrupció szerves velejárója a *befolyásolási szándék*, amely (egyéni) előnyök megszerzésére irányul, azaz olyan önérdékkövetésről van szó, amely a személyes célokat politikai korrupció esetén a közérdek, gazdasági korrupció esetén a tulajdonosi érdek fölé helyezi; (v) a szereplők *legalább egyike visszaél (diszkrecionális) hatalmával*. (vi) A jelenséget jellemzi a társadalmi (és jogi) *szabályoktól való eltérés* (tiltott, jogellenes, meg nem engedett cselekvés), illetve (vii) (főképp ebből fakadóan) a *rejtettség* is: a résztvevők olyan zárt közösséget hoznak létre, amelynek a tranzakciók titkos jellegének megőrzése is célja.

20 Hangsúlyos, hogy a személyes kapcsolatoknak a (magyar) büntetőjog is kiemelt jelentőséget tulajdonít. *Közvetlen utalás* erre, hogy súlyosbító körülménynek minősül, ha egy cselekményt *csoporthoz, bűnszövetségben vagy (legsúlyosabb esetben) bűnszervezetben* követnek el. *Közvetett utalásnak* tekinthető, hogy például a befolyással üzérkedés, a befolyás vásárlása vagy a bennfentes kereskedelem törvényi tényállása – ugyan implicit módon, de – feltételezi az előzetes kapcsolatok meglétét.

21 Nem állítom, hogy az efféle cselekvéseket kizárólag tradicionális normák vezérlik. Mások mellett például a reciprocitás kínálta (anyagi, mobilitási stb.) előnyök is erős hajtóerőt jelenthetnek, aminek következtében ezen informális társulások érdekei és normái felülírják a formális szabályokhoz való igazodás szándékát.

22 A patriarchális korrupció „illegális csúcsán” a maffia áll, míg „legális csúcsait” a *state capture*, a *rapacious state* vagy a maffiaállam (Magyar 2013) képviselheti.

23 Ez egyfajta (eszmékre és/vagy kapcsolatokra irányuló) *elkötelezettségi hatásként* is értelmezhető (vö. Hámori 2003: 17).

24 Hasonló gondolatot fogalmaz meg Andvig–Fjeldstad (2001: 37).

25 Erre utal Caiden–Caiden (1977: 304), valamint fordított megközelítésben Médard (2008: 380) is. A büntetőjog *nullum crimen sine lege* alapelve is ehhez hasonló, melynek lényege, hogy bűncselekménynek csak olyan cselekmény minősíthető, amelyet a törvény kifejezetten bűncselekménnyé nyilvánított (lásd a Btk. 1. §-át a *törvényesség elvéről*).

26 Miként Weber (1996: 61) is disztingvál, mikor a közjogi uralom bürokratikus szervezetét *hatóságnak*, a magángazdasági uralom bürokratikus szervezetét pedig *üzemnek* nevezi, nem zárom ki például az üzleti korrupciót (B2B) sem.

mezzel normasértés, amely esetén a (köz)hatalommal való visszaélés meghatározó indítéka olyan pillanatnyi érdek, melyet egyéni haszonszerzés motivál. A weberi cselekvéstípológiában az efféle cselekvések jellemzően célracionálisak, mert a cselekvések célra irányultak, igazodnak az eszközökhöz és a következményekhez, valamint a cselekvők az eszközöket racionálisan egybevetik a célokkal.

A patriarchális korrupciótól való eltérés egyik kristályosodási pontját – a hagyományos normák és viszonyok történeti jelentőségű előíró szabályaival ellentétben – éppen az az *ad hoc fellépő érdek* jelenti, melyet nem jellemeznek (tradicionális) történettel bíró személyes kapcsolatok, ezért ez esetben egyfajta *situacionális korrupciónál* beszélhetünk. Létrejöttének gyökereit elsősorban speciális helyzetek generálta racionális érdekek táplálják,²⁷ intézményesüléséhez a patriarchális korrupciót jellemző viszonyrendszerek kiépülése (is) szükséges. Jellegéből fakadóan olyan, időben kevésbé elhúzódó (azonnali), tipikusan anyagi természetű cserék jellemzik, melyek alacsonyabb fokú bizalmat igényelnek, ezért egyfelől a tranzakciók lepezéséhez nincs szükség intézményes biztosítékokra, másfelől, tipikus esetben nem jönnek létre harmadik fél felé irányuló kötelezettségek sem.

A KIALAKULÁS ÉS MŰKÖDÉS EGYES JELLEMZŐI ÉS FUNKCIÓI

Az *emberi természet* alig, de legalábbis *lassan változik* (Csányi 2003: 191).²⁸ A szerzés, a tulajdonlás vagy a hatalom vágya mind olyan évezredes emberi jellemzők, melyek lényegüket tekintve kisebb mértékben változtak.²⁹ Működésük során, önmaguk lényegük érvényesítésének utat találva, a mindenkori alkalmazkodás szükségességétől vezérelten az emberi cselekvést – a mindig egyedi szituációkba ágyazott lehetőségeket kiaknázandó – a folyamatosan változó társadalmi–környezeti viszonyokhoz igazítva alakították. Másképp fogalmazva: az a fajta adaptálódó emberi törekvés, amely a folyton megújuló viszonyokban rejlő lehetőségek mind jobb kihasználására irányul, esszenciális módon bennünk él. Eme történeti alkalmazkodási folyamatban jelent meg új társas–szerveződési viszonylatként a modern bürokrácia, amelynek újfajta hatalomgyakorlási keretrendszerei úgyszintén megkívánták az egyéni és kollektív cselekvéskoordináció rendszerlogikához történő igazodását.

A létrejövő modern bürokratikus intézmények működésükkel sokfajta hatalmi érdeket kezdtek megtestesíteni, miközben tevékenységük elkerülhetetlen módon érdeksérelmek sorát is generálta. Ezen érdeksérelmek egy részét a társadalom adott szereplői eltűrték-eltűrik, más részüket azonban nem, az elégedetlenség és tiltakozás egy lehetséges kifejeződéséeként pedig a modern bürokratikus korrupció változatos formái is megjelentek. Lényegében arról van szó, hogy a kialakult bürokratikus alakulatok – strukturális jellemzőik, céljaik vagy működési módjaik miatt – egyes társadalmi szereplők számára *korlátokat vagy éppen ellenérdeket testesítenek*

27 A „bürokratikus racionalizálás forradalmasító hatása [...] technikai eszközökön keresztül, [...] »kívülről« érvényesül”, vagyis a racionalizálás „a dolgokat és a dolgok rendjét forradalmasítja először, azután innen kiindulva az embereket”. Ezért „széles tömegek csupán a külsődleges technikákat és az érdekeik szempontjából praktikus eredményeket sajátítják el, illetve csak ezekhez alkalmazkodnak [...], és irreleváns marad számukra az alkotók által az »eszméknek« tulajdonított tartalom” [kiemelés tőlem – V.Sz.] (Weber 1996: 210-211).

28 Hajnal István inspiráló gondolata, hogy nem „az ember változik [...], hanem az emberi közösség, az ember csak annyiban, amennyiben az emberközi viszonyodás átmódosulása őt is változtatja. [...] Nem a 'gondolat' az új, hanem kifejeződésének, kitárulásának lehetőségei, az emberek közösségében való érvényesülésének módja.” (idézi Lakatos 1996: 88). Ennek egy lehetséges példája az „örök” kalácsa (Sik 1988).

29 „Gyermeteg gondolat, hogy racionális és kapitalista korszakunkban erősebb volna a szerzési hajlam, mint más korokban volt.” (Weber 1979: 282)

meg, miközben céljaik elérése érdekében (i) saját (partikuláris) normáik, (ii) racionális mérlegelésük és/vagy (iii) egyes patriarchális jellegű szerveződések – számukra elérhető és kiaknázható viszonyai – hatékonyabb hatalom- és erőforrás-szerzési formációt jelent(het)nek.

Ebből az is kiolvasható, hogy a korrupció(s szervezet) létrejöttét a különböző tényezők kétféle „irányból” is indukálhatják. Egyrészt „fentről”, amennyiben gyenge intézmények működnek, és a társadalom egyes tagjai vagy csoportjai érdekeltté válnak abban, hogy a legális hatalomérvényesítés útjaitól eltérjenek. Ezt (össztársadalmi szempontból) *célellentétes intézményi vagy strukturális nyomásnak* is nevezhetjük. Mertonnal (2002: 155) szólva „*a hivatalos struktúra funkcionális fogyatékoságai miatt egy másik (nem hivatalos) struktúra jön létre, mely valamivel hatékonyabban elégíti ki bizonyos létező szükségleteket*”. Másrészt „lentől”, egyénektől eredő motivációkkal is számolhatunk, amennyiben egyes szereplők hatalmukat arra használják, hogy a stabil bürokratikus hatalmi berendezkedésben irányítási szerepkört szerezzenek. Ez a kérdés részint átvezet a(z itt nem elemzett) motivációelemzés területére, ami kapcsán megemlítem, hogy *a korrupció a mobilitás eszközeként is szolgálhat azok számára, akik előtt a felemelkedés más útjai – erőforrások hiányában – nem vagy csak korlátozottan állnak rendelkezésre*.³⁰ A korrupció e tekintetben olyan *alternatív mobilitási folyosót* kínál, ami enyhíti azt a hatalomhiányos állapotot, melyben a szereplők gátoltak presztízsük, gazdasági hasznuk vagy hatalmuk növelésében.³¹ Ilyen formában a korrupció a (hatalom)szerzés érdekében alkalmazott *adaptációs stratégiának* is tekinthető.

A bürokrácia mindehhez azért kínál megfelelő keretet, mert „*segíti az uralmi viszonyokat »társulássá« alakítani, [ez pedig] elsőrangú hatalmi eszközt jelentett, és jelent ma is annak számára, aki a bürokratikus apparátus fölött rendelkezik. A tervszerűen elrendezett és irányított »társas cselekvés« ugyanis – ha egyébként egyformák az esélyek – mindig fölényben van a vele szembeszegülő »tömegcselekvéssel«, sőt a »közösségi cselekvéssel« szemben is.*” (Weber 1996: 86).³² Az imént leírtak mellett a bürokráciának azok a rendszerspecifikus jellemzői (például a privilegizált szaktudás vagy a titkosság), amelyek az „eredeti intézményi céloktól” eltérő, egyéni érdekek mentén is hasznosítható hatalomgyakorlási keretrendszert létrehozzák, teszik azt szervezeti vonatkozásban lehetővé, hogy *maga a bürokrácia szervezetrendszere válhasson a járadékszerzés új alapjává*. A bürokrácia feletti befolyásszerzés a személyes hatalom olyan intézményesítése, amely nem csupán a bürokratikus korrupció tipikusan eseti jellegű járadékvadász tevékenységeit segíti elő, hanem a többszereplős, patriarchális korrupciós szervezetek létrejöttéhez és hosszú távú működéséhez is megfelelő kereteket kínál. Ennek lehetőségét az adja, hogy a „*bürokrácia magában véve pusztán egy pontosan dolgozó eszköz, amellyel nagyon különböző uralmi érdekek rendelkezhetnek: tisztán politikai érdekeknek éppúgy a rendelkezésére állhat, mint tisztán gazdaságiaknak vagy bármilyen egyéb uralmi érdekeknek*” (Weber 1996: 89). Ez rávilágít a bürokrácia azon jellegvonására is, hogy a szervezeteknek határai vannak. Ebben a megközelítésben a bürokratikus korrupció – akárcsak a patriar-

30 Diego Gambetta (1993) a szicíliai maffia kialakulását részben az elégtelen *társadalmi mobilitási lehetőségekkel* magyarázza.

31 Merton (2002: 158) a politikai gépezetnek tulajdonít hasonló funkciót (vö. még della Porta–Vannucci (1999: 73), míg Médard (1981: 169) szerint a patronázs rendszer is az intézményi függőségre adott válasz).

32 Weber (1996: 58) korán felismerte, hogy a szervezetek tömegekkel szembeni tartós uralmi helyzete a „kis számok előnyén” alapul – vagyis a kis csoportok érdekérvényesítő képessége hatékonyabb. Olson (1997: 42) ezt bő negyven évvel később bizonyítja is: „*Minél nagyobb egy csoport, annál kevésbé képes a kollektív jószág optimális mennyiségét biztosítani, s annál valószínűbb, hogy erőfeszítést sem tesz a kollektív jószág biztosítására. Röviden: minél nagyobb egy csoport, annál kevésbé képes arra, hogy realizálja közös érdekeit.*”

chális korrupciós szervezet – kialakulhat „belülről”, a hivatali bürokrácia tagjainak kezdeményezésére, illetve „kívülről”, a bürokrácián kívül álló szereplők hatására, akik (valamely okból kifolyólag) a hivatali befolyásszerzésben érdekeltek. De végső soron akármilyen „irányból” korrumpálódik is egy szervezet, létrejöttével olyan konstrukció alakul ki, amelyet a mertoni fogalmak szerint *a cselekvéskoordináció legális–racionális típusa nem szándékolt következményének*,³³ *azon belül is látens diszfunkciójának nevezhetünk*.³⁴ A gyakorlatban ez korrupciós kockázatok megjelenését vagy fokozódását jelenti, mert az így létrejövő szerveződés a fennálló rendet megkérdőjelezi, az általa megindított változások pedig a mikro- és makrotársadalmi kohéziót egyaránt veszélyeztetik.

A KORRUPCIÓ: INTÉZMÉNY ÉS VÁLLALKOZÁS

Polányi Károly tudományos munkássága óta tudjuk, *a gazdaság intézményesített folyamatként is értelmezhető*. Polányi (1976: 237) szerint a *„folyamat a mozgás fogalmaiban végzett elemzésre utal. A mozgások vagy az elhelyezésben, vagy az elsajátításban, vagy mindkettőben végbemenő változásokra vonatkoznak. Más szavakkal, az anyagi elemek vagy térbeli helyük, vagy birtokosuk cserélésével változtathatják meg pozíciójukat*”. Polányi az *elhelyezési mozgások* közé a termelést és a szállítást, míg az *elsajátítási mozgások* közé a javak forgalmát (tranzakciók) és a javak adminisztrációját (rendelkezések) sorolta. Az *intézményesítettség* jelentőségét abban ragadta meg, hogy ennek révén a gazdasági folyamatok olyan önálló, társadalmi funkcióval bíró strukturális keretek közé kerülnek, amelyek egyszerre biztosítanak egységet és stabilitást az ökonómiai folyamatoknak, és teszik hangsúlyossá a gazdaság – és hozzátehetjük: a gazdasági szereplők – történetét. Douglass North (2010: 13) ezt úgy fogalmazta meg, hogy *az intézmények „a társadalom játékszabályai, vagy még formálisabban: az emberek közötti interakciót meghatározó, az emberek által kialakított korlátok. Következésképpen strukturálják az emberek egymás közti cserekapcsolatra irányuló törekvéseit, legyenek azok akár politikaiak, akár társadalmiak vagy gazdaságiak*.”³⁵ Az intézmények összetett cselekvések eredményeiként jönnek létre, azokat szereplők formálják meg és működtetik, létrejöttük és működésük hatással van a gazdaság teljesítményére. A Polányi- és North-féle meghatározás alapján *a korrupció intézménynek tekinthető*, ami makrotársadalmi szempontból normasértő módon működik.³⁶ *A korrupció* ugyanakkor nemcsak intézményként, hanem egyes esetekben *a*

33 Ez a megfogalmazás kidomborítja a korrupció létrejöttének sajátos dichotómiáit (Merton 2002: 131-132 nyomán). Egyfelől a *többszörös következmények* kapcsán azt, hogy azon szervezetek esetében, amelyeket *nem* a korrupciót elősegítendő hoznak létre, *a korrupció nem szándékolt következményként is kialakulhat*. Például, ha egy felügyelő szervezetet a kiterjedtebb ellenőrzés érdekében létszámában megnövelnek, az, célellentétes módon sokszor a korrupció kockázatát is megnöveli. Ami a *motivumok* szubjektív és a *funkciók* objektív kategóriáinak különbségét illeti, a *manifeszt és látens funkciók* megkülönböztetése a rendszerekben belül és az azokon kívül állók akár nagyon különböző céljaira és azok következményeire is rávilágít.

34 Ennek kapcsán két megjegyzést teszek. Egyfelől, úgy vélem, már Weber (1987: 216) is felfigyelt – noha *fogalmi–módszertani szempontból még nem reflektáltan* (Moksony 2002) – a látens funkciók jelentőségére. *„Egészen mindennapi jelenség – írja –, hogy különféle szervezetek – amelyek még a résztvevők szemében is »értelmetlenné« váltak – csak azért maradnak fenn, mert egy »szervezeti titkár« vagy valamilyen más hivatalnok „(anyagilag) belőlük él”, és nélkülük elvesztené megélhetését.”. Másfelől a korrupciókutatás jelentősége kapcsán utalok arra a meglátásra, mely szerint bizonyos „tények arra mutatnak, hogy a szociológusok sajátos és legfontosabb szellemi teljesítményei éppen akkor születtek meg, amikor kutatásaikban a figyelmet a manifeszt funkciókról a látens funkciókra fordították” (Merton 2002: 148).*

35 A *„játékszabályai” (rules of the game)* kifejezés találó, mert a *szabályok* előíró, keretező jelentése mellett magába foglalja a *játék(tér, -lehetőség, -mód stb.)* lazább, plasztikusabb jelentéstartalmait is.

36 A makrotársadalmi szempont jelentősége a normasértés tekintetében azért hangsúlyos, mert a korrupció résztvevői racionális megfontolásokat követve vagy éppen tradicionális normarendszerek előírásainak megfelelően cselekszenek – azaz koherens, ám *partikuláris normarendszerek* elvei szerint.

schumpeteri értelemben vett vállalkozásként is értelmezhető, és a gazdaság folyamatában (annak részeként) önmagában is létező folyamatként vizsgálható. A következőkben annak bemutatására törekszem, hogy a korrupciót miért értelmezem *destruktív vállalkozói tevékenységként*, hogy miért van folyamat jellege, a folyamat hogyan szakaszolható, és a szakaszoknak milyen jellegzetességei vannak.

A KORRUPCIÓN MINT DESTRUKTÍV VÁLLALKOZÁS

Joseph Schumpeter (1980) koncepciója heurisztikus jelentőségű számomra. Felfogásának alapvető eleme, hogy a gazdasági fejlődés nem folyamatosan, automatikus módon, hanem *új kombinációk, azaz innovációk megvalósulása révén*, mintegy *villanásszerűen* megy végbe.³⁷ Az innovációk megvalósítását Schumpeter *vállalkozásnak* nevezi, ezek végrehajtóit pedig *vállalkozóknak*. Az új kombinációk megvalósulásának számos személyi, társas-környezeti, tárgyi vagy épp intézményi feltétele van, úgy is fogalmazhatunk, hogy *a megfelelő képességek és körülmények sűrűsödésére van szükség*. Jóllehet, műveiben egyértelműen a pozitív gazdasági–társadalmi szerepet betöltő vállalkozó ábrázolásával találkozhatunk, a valóságban a „jó vállalkozók” mellett éppúgy működnek „rossz vállalkozók” is, akik például adózás nélkül leföloznen állami bevételeket, (hozzáadott gazdasági érték teremtése nélkül) megsápolnak tevékenységeket, vagy éppen betöltik az állam „felségterületeinek” lyukasan maradt részeit, csak hogy tisztességtelen, korrupt, erőszakos módon.³⁸ Erre a koncepcionális hiátusra mutat rá William Baumol (1994: 13) is, aki abból *„a szemléletből indul ki, hogy a vállalkozók mindig itt vannak közöttünk, és mindig valamilyen lényeges szerepet játszanak. Sokféle szerep van azonban, amelyek között a vállalkozói ambíciók elrendeződhetnek, és e szerepek némelyike nem olyan konstruktív és innovatív jellegű, amelyet a vállalkozótól hagyományosan elvárunk.”* Baumol hipotézisével oly módon bővíti a schumpeteri gondolatot, hogy a *produktív vállalkozás* kategóriája mellett bevezeti az *improduktív* és a *destruktív* vállalkozások típusait is.

A következőkben tárgyalt elmélet magját az előbbi két szerző elképzelései alkotják, az általuk kijelölt szellemi nyomvonal mentén haladva kísérlem meg a korrupció destruktív vállalkozásként való értelmezését. *Destruktív vállalkozásnak* nevezem azt a – makrotársadalmi szempontból káros – vállalkozói tevékenységet, melynek szereplői a korrupciós cselekmény végrehajtása során *korrupt, avagy destruktív innovációt* valósítanak meg, mellyel összefüggésben (köz)hatalmukkal is visszaélnék. A produktív innovációhoz hasonlóan a destruktív innováció életre hívói ugyancsak (egyéni) haszonszerzésre törekszenek, azonban attól eltérően az új kombinációk megvalósítása szabálysértő, az egyéni megtérülés jelentősége pedig (szinte) kizárólagos, míg a társadalmi megtérülés jelentősége lényegében érdektelen. Mindez, természetesen, ugyancsak igényli a komplex egyéni és környezeti adottságok sűrűsödését: a kreativitást, az alkalmazkodási és tanulási készségeket, és még számos olyan feltételt, amely megléte egy produktív vállalkozás létrehozása kapcsán is elengedhetetlen.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy *a korrupció egyes eseteit* miért és mennyiben jellemezhetik a schumpeteri vállalkozás jellegzetességei, illetve miért tekinthetünk *egyes* korrupt cselekvőket *destruktív vállalkozóknak*. Egyúttal hangsúlyozom, hogy *nem tekintek minden korrupt tranzakciót vállalkozásnak*. Schumpeter maga is kiemeli: amint a vállalkozó vállalkozásának folyamatos vitelére áll át, megszűnik vállalkozónak lenni. A

37 Érdekes kérdés, hogy vajon *a vállalkozások mennyiben értelmezhetőek villanásként?* (vö. Barabási 2010)

38 Érveléséből kiderül, miért értek egyet Sik Endrével (1994: 9), aki szerint *„a vállalkozónak a társadalomban szükségképpen pozitív szerepet betöltő szereplőként való tételezése veszélyes tévedés”.*

korrupció is abban az esetben értelmezhető vállalkozásként, ha annak résztvevői tevékenységüket nem rutinszerűen végzik, hanem a fent említett új kombinációk valamely (vagy akár több) típusának megvalósításán fáradoznak.³⁹ Ennek kapcsán néhány kiegészítést is teszek. Egyfelől abból eredően, hogy a jog és a gazdaság szférái nem fedik egymást teljesen, a korrump cselekvés tipikusan jogellenes természete önmagában nem tekinthető olyan oknak, amely kizárná annak vállalkozásként való értelmezését. Másfelől, minden esetben, amikor megvalósul az erőforrások innovatív felhasználása, a „lépték” mértékétől függetlenül vállalkozásról beszélhetünk; a szervezetszervezés foka vagy a résztvevők száma nem befolyásolja a besorolást, és az eseti, ad hoc tranzakciók éppúgy „minősülhetnek” vállalkozásnak, mint a sokszereplős, patriarchális szerveződések. Végül, ahogy arra Schumpeter is utal, az sem kizáró tényező, ha a korrump személyek nem „önálló üzletemberek”, hanem az állami bürokrácia vagy egy magáncég alkalmazottai.

Elsőként két rövid példával illusztrálom, hogy a korrump cselekvők milyen új kombinációk megvalósítása révén válhatnak vállalkozókká. Először is *megnyithatnak új piacokat*, amelyek ugyan államilag nem szabályozottak, kereslet azonban mutatkozik rájuk. Például Budapesten nem lehet napi, heti vagy akár havi parkolási jegyet vásárolni, miközben erre nyilvánvalóan lenne igény. A Budapesti Önkormányzati Parkolási Kft. munkatársai felfigyeltek erre, és lehetővé tették egyes autósok számára, hogy kenőpénzért cserébe büntetlenül parkoljanak. Az innovációnak ezt a típusát Laki Mihály és Szalai Júlia (2013) „részállalkozó” fogalma nyomán *innovatív tértalálásnak* nevezem. Másodszor az *új szervezetek létrehozását* említem, amelyekkel például hűtlen kezeléssel is összefonódó vesztegetési ügyek kapcsán találkozhatunk. Az erzsébet- és terézvárosi ingatlanpanamák során számos „stróman céget” (*shell corporation*) alapítottak a nagy értékű belvárosi épületek megszerzése érdekében, amelyek aztán offshore cégek révén kerültek a háttérben maradó, többnyire ismeretlen kilitű új tulajdonosokhoz.⁴⁰

A példák rejtett módon magukban hordozzák, hogy az új kombinációk megvalósítása a régiektől is elvon erőforrásokat. Ennek feltétele, hogy *az innovátor rendelkezési joggal bírjon a meglevő eszközállomány fölött*, vagy legalábbis az erőforrások megszerzése – például *hitelfelvétel révén* – lehetséges legyen számára. Itt viszszautalok arra a schumpeteri állításra, hogy a vállalkozók nem szükségképpen „önálló üzletemberek”: *korrump szereplők számára kimondottan előnyös, ha konstruált szervezetek tagjaiként működnek*. Ebben az esetben ugyanis nem pusztán a granovetteri értelemben alkalmazható a *beágyazottság* fogalma, hanem olyan új értelmet is nyer, mely szerint *a korrupció szereplői legális ügyletekbe ágyazottan képesek tevékenységüket folytatni*.⁴¹ Az (eszközállományt illetően az) erőforrások feletti rendelkezés is formális szervezetek révén biztosítható, melyeknek eredendő stuktúraalkotó tényezői közé tartoznak a hivatali pozíciók (diszkrecionális) hatalmi jogkörei, a privilegizált szaktudás vagy a szervezeti célokkal indokolt titoktartás (ami ez esetben különösen előnyös). Az intézmények jól definiált szerepköröket biztosítanak, és a munkatársak közti bizalom is meghatározó. Ha az

39 Sokszor maga a korrupció is a különböző erőforrások innovatív allokációjának eredményeként jöhet létre.

40 Az angol *innovation's theft* kifejezés arra utal, hogy a rendszerbe kerülő innováció kiszorít(hat)ja a megelőző termékek keresletét, veszteséget okozva a régi terméket előállítóknál (kiszorítási hatás). Az *újítás* a rendszert számos tekintetben átrendezheti, például *hatással van a bizalom dinamikájára is*, amely a „régie” termékekről áthelyeződhet az „újakra”. Korrupció esetén a *teremtő rombolás* fogalma is új értelmet nyerhet. A korrump tevékenységek következtében újfajta normák jelenhetnek meg, amelyek társadalmi érvényre jutásuk esetén egyszersmind erodálhatják a korábbi (makro)közösségi normákat.

41 Parkolóőri feladatokat csak az láthat el, aki valamilyen parkolási cég alkalmazottja. Ugyanakkor a formális szervezeti működés álcája alatt könnyedén végezheti látszólag szabályos módon a feladatát, miközben azért, hogy eltekintsen a büntetéstől, cserébe kenőpénzt fogad el.

apparátus tagjai nemcsak az intézményhez, hanem a felettesükhöz is hűségesekek, az intézményi struktúra (és eszközellátottság) mellett a személyes kapcsolatháló nyújtotta gazdasági és társadalmi erőforrások is rendelkezésre állnak. Ez esetben a (potenciálisan) kooperálók preferenciáit is könnyebb újraírni, mert a korrupcióval járó bizalom(hiány) problémája nem (vagy kezelhető mértékben) merül fel.

A következőkben rátérek arra, hogy a korrump vállalkozói léthelyzetben, az újítással összefüggésben milyen nehézségek merülnek fel, s hogy ezek miért teszik illékonná a korrump vállalkozói státuszt.⁴² Max Weber (1992: 31) utal a *bejáratott utak* jelentőségére, ami arra világít rá, hogy az emberek gazdasági viselkedése jelentős mértékben a gazdasági lehetőségek korlátainak következménye. Ez esetben azt emelem ki, hogy a javak lehetséges felhasználását mindenkor meghatározzák a korábban kialakult működési módok. E bejáratott utak jellegzetesen megfeleltethetőek azzal, amit Schumpeter a gazdasági élet körfolyamatának nevez, míg *az új kombinációkat megvalósítók járatlan útra lépnek*, és olyan komplex *cselekvési nehézségeket* kényszerülnek leküzdeni, amelyek az új helyzet tipikusan szabályozási- és normahiányos jellegéből következnek. Másfelől a korrump vállalkozóknak *lelki-magatartási nehézségeken* is úrrá kell lenniük, ami esetükben nemcsak a tisztességes vállalkozókat érintő újításellenes nehézkedés leküzdését jelenti, hanem a jogsértés tudatának elfogadását is.⁴³ Tehát a személyes alkalmasság különös vetülete ez esetben, hogy a korrump szereplő képes legyen megbirkózni a jogsértés tudatának tényével, és emellett az esetleges lebukással járó lehetséges következményekkel is. Végül a beágyazottság jelentősége – az újítás társadalmi elfogadása mellett – abban ragadható meg, hogy az újító *személyes környezete* hogy viszonyul a jogsértő magatartáshoz.⁴⁴ Miután az ilyen cselekmények jellemzően illegálisak, előfordulhat, hogy a korrump újítás az ismerősök normáiba ütközik. A *keresztező normarendszerek*⁴⁵ a lebukás kockázatát növelik, ezért a korrump innováció sikerre viteléhez az efféle *kooperációs-kapcsolati nehézségek* leküzdése is elengedhetetlen.⁴⁶

A KORRUPCIÓS VÁLLALKOZÁS FOLYAMATJELLEGE

Az egyre újuló tudás megszerzése adott tárgyi és társadalmi környezetben lehetséges. Úgy is fogalmazhatunk, hogy bármely tevékenység megismeréséhez, műveléséhez vagy fejlesztéséhez éppúgy elengedhetetlen a speciális tárgyi környezet megléte, mint a sajátos társadalmi környezet kultúrateremtő, információátadó,

42 Nem egy-egy önálló jelenség kapcsán vizsgálom a leküzdendő cselekvési, lelki-magatartási és kooperációs-kapcsolati nehézségeket, noha ez is egy megoldás lenne – például a bizalom kérdése kapcsán. A bizalom iránti igény sokszínűségét mutatja, hogy a korrump cselekvőknek, újfajta cselekvéseik kapcsán bízniuk kell abban, hogy meg tudnak birkózni az új helyzettel. A lelki-magatartási dilemmákat illetően hinniük kell abban, hogy el tudják fogadni, együtt tudnak élni a törvényszegő helyzettel, illetve nem fognak lebukni sem; végül bizalommal kell lenniük a környezetük iránt is, hogy a közösség nem veti ki, és nem is buktatja le őket (*bizalombank*).

43 Az elfogadást segítő tényezők egyike, ha a korrump cselekvő *nem tekinti* cselekedetét korrumpnak.

44 Kuczi Tibor (2000: 61) szép megfogalmazásában a boldoguláshoz „a szolidaritás és a magánboldogulás egyensúlyi állapot[ára]” van szükség. (Kuczi gondolatát eredetileg a kisvállalkozások kapcsán fogalmazza meg.)

45 Juhász Pál fogalomalkotása.

46 Az innováció itt abban a dimenzióban is megjelenhet, hogy adott személyek (csoportok) számára a korrupció *új vagyón- és hatalomszerzési módossá válik*. Akadhatnak olyanok, akik hasonló módon akarnak hatalomra és/vagy erőforrásokra szert tenni, az új módszert pedig mintaadó gyakorlatnak, hatalom- és erőforrásszerzési eszköznek kezdik tekinteni. Az így „legitimált” korrupciós mechanizmusok példává emelésével társadalmi szempontból kontraproduktív, *káros kulturális innováció megy végbe*. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a korrupció abban a tekintetben is *aktív jelentéshordozó*, hogy *kifejezi a korrump cselekvő értékpreferenciáit és a kulturális és szocioökonómiai rendszerhez való viszonyát*.

kapcsolatrendező hatása. Az innovációk születésének is ez a sokrétű involváltság az alapja, mert az információk és a beágyazottság hiánya tipikus módon nem teszi lehetővé a (lehetséges) megfigyelésen túli értelmezést, fogalmi feldolgozást és/vagy újrakonstruálást.⁴⁷ A gyakorlat nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy a szereplők a (korrupt) tranzakció sikeres végrehajtása érdekében meg kell, hogy figyeljék a társadalmi–gazdasági struktúra kínálta kereteket, és észre kell, hogy vegyék a (potenciális) személyes és intézményes kapcsolatok kínálta lehetőségeket. E *megismerési folyamatban* a saját céljaik és vágyaik mellett fel- és meg kell ismerniük beágyazottságuk jellegzetességeit, és a sikerességhez szükségük van a megismertek *fogalmi feldolgozására* is – amely ez esetben is a megfigyelések mélyebb megértésére utal: arra, hogy a cselekvő ráébredjen, adott strukturális keretek és személyes viszonyok közt céljai eléréséhez (milyen) *alternatív lehetőségei* vannak.⁴⁸ Ehhez az egyéni megismerés és megértés mellett a tudáskészlet újrendezésére és a cselekvési repertoár kiszélesítésére is szükség van, melynek révén lehetővé válik, hogy az innovátor újraegyesítsen „szétvált, eltérő paradigmák szerint működő szférákat” (Kuczi 1990: 918). Ezek alapozzák meg az erőforrások innovatív reallokációját, ami úgy válik lehetségessé, hogy a szereplő a lehetőség közelében van, az általa végzett mindennapi tevékenység kifinomul, tanul és gyakorlatra tesz szert, és esetleg *korrupciós lyukat* fedez fel.⁴⁹

A korrupciós lyuk felfedezése és „kihasználása” feltétele a korrupciós vállalkozás elindításának, amely *folyamatként is vizsgálható*. Ezzel összefüggésben felvethető, hogy e gazdasági tevékenységeket milyen kormányzó vagy irányítási mechanizmusok (*governance mechanisms*) vezérlik? Egy vállalkozás kapcsán, természetes módon merül fel, hogy ügyfél(piac)szerezésre törekszik. Azonban egy korrupt vállalkozás esetén sajátosabb kérdés, hogy kik válnak az ügyfeleivé, hogyan lép kapcsolatba velük, hogyan szűri ki azokat, akik már kezdetben lebuktatnák? Mivel az efféle tevékenységeket nem lehet újságokban hirdetni, speciális készségekre is szükség van. De vajon mindenki alkalmas arra, hogy a kellő szerep- és tudáskészletet elsajátítsa? És ha már elsajátította, és a megfelelően tűnő partner is megvan, mekkora legyen a kenőpénz nagysága? Kézpénzben fizessenek egymásnak, vagy a tranzakció ezt nem engedi, és szükség van intézményes háttérre is? Bízhatnak-e a felek a kölcsönös teljesítésben, és ha nem, vannak-e biztosítékaik arra, hogy kikényszerítsék a jogszerűen nem kikényszeríthetőt? Ha módosítani szeretnék a megállapodás feltételeit, a zsaroláson kívül vannak más megoldások is? Ilyen és ehhez hasonló kérdések feszíthetik a szereplőket, akiknek ezekre döntési helyzetek sorozatán keresztül kell optimális megoldást találniuk.⁵⁰

A korrupciós folyamatban e nehézségekkel a szereplők eltérő időpontokban néznek szembe, ennek rendszerezését segíti elő a folyamat szakaszokra bontása, és az egyes, esetenként specifikus nehézségek cso-

47 És mindez nem is csak a fizikai tevékenységeknél van így. A valóságban, írja Moksony Ferenc (2002: 150), „*az új tudományos eredmények általában nem a pillanat művei, hanem egy folyamat termékei. Ennek alapvető oka, hogy a felfedezés nem korlátozódik a pusztán megfigyelésre – valaminek az egyszerű »észrevevésére« –, hanem kiterjed a látottak fogalmi feldolgozására is. Amint azt maga Kuhn írja: »a felfedezésben a megfigyelés és a fogalomalkotás, a tény és annak beépítése az elméletbe elválaszthatatlanul összekapcsolódik.«*”.

48 Juhász Pál megfogalmazásában egyfajta *világképépítésről* van szó.

49 Ez a Ronald Burt (2005) „strukturális lyuk” hivatkozás! fogalma alapján képzett kifejezés olyan piaci vákuumhelyzetekre utal, amelyek sikeres betöltésével a korrupt vállalkozók (gazdasági) mobilítási előnyökhöz juthatnak.

50 És akkor arról még nem esett szó, hogy ezeknek a vállalkozásoknak vannak ellenlábasai (hatóságok, ellenérdekelt felek, tisztességes állampolgárok), és lehetnek versenytársai is, akik „nem nézik jó szemmel” a piacszerzést, és akár törvénytelen, erőszakos eszközök révén is megpróbálhatják visszaszorítani a terjeszkedést.

portosítása. Mielőtt a szakaszokat jobban szemügyre veszem, két olyan tényezőt említek meg, amelyek megléte a korrupció teljes folyamata során szükséges. Egyfelől: a korrupció *transzformációs mechanizmus*ként is működik. Ez alatt azt értem, hogy akár kétszereplős piaci, akár sokszereplős patriarchális korrupció esetén a benne részt vevők különböző típusú javak és erőforrások birtokosai, akiknek céljai közt szerepel, hogy az általuk felkínálható jószágokért cserébe a számukra szükséges, ám nehezen (költéségesen) vagy egyáltalán nem elérhető erőforráshoz hozzájussanak.⁵¹ Ezt azért is emelem ki, mert magában rejti azt az alapfeltételt, hogy a szereplőknek *közös érdekeik* kell, hogy legyenek (Olson 1997).⁵² Másfelől: visszautalok az *erőforrások feletti rendelkezés* jelentőségére, amivel összefüggésben felvetem, hogy a korrupció nemcsak transzformációs, hanem *akkumulációs mechanizmus*nak is tekinthető. Míg kétszereplős esetekben a javakat egyének halmozzák fel, többszereplős konstellációknál nemcsak az egyes szereplők erőforrásai növeked(het)nek, hanem maga a korrupciós szervezet létrejötte is olyan speciális tőkeakkumulációt eredményez, amelyben a „tagok” biztosította erőforrások növekvő módon összegződnek. Különösen ez utóbbi kívánja meg a felek állandó *elkötelezettségét* és *alkalmazkodókészségét* (a tanulást), mert ezek feladása nem egy legális viszonyrendszer „elemeit” sodorja veszélybe, hanem itt a negatív gazdasági és társadalmi következmények mellett a törvénysértés jogkövetkezményeivel is számolni kell.

Ezek után rátérek a korrupció folyamatának vizsgálatára, ami első megközelítésben három szakaszra osztható: *előkészítő vagy prekorrupciós szakaszra, tranzakciós vagy korrupciós szakaszra és lezáró vagy posztkorrupciós szakaszra*. A következőkben az ezekben jelentkező egyes dilemmák felvetésére vállalkozom, figyelembe véve, hogy a vázoltak a lehetséges problémák töredékét foglalják magukban.⁵³

AZ ELŐKÉSZÍTŐ SZAKASZ

A prekorrupciós szakaszban, még a legelemibb, kétszereplős korrupció (például egy közúti igazoltatás) esetén is a megfelelő partner (megfelelő autós és megfelelő rendőr kölcsönös) *kiválasztása* információigényes és kockázatos folyamat. Bár nyilvánvalóan tűnhet, de fontos megjegyezni, hogy a korrump tranzakciókat a felek tipikus módon *személyes találkozás útján kezdeményezik*. Ez azért is meghatározó, mert a szereplők kapcsolatában a „korrupcióra irányuló” kommunikáció értelmetlen, ha az egyik fél nem ismeri (vagy „nem akarja ismerni”) a másik fél által alkalmazott kódrendszert.⁵⁴ A korrupciós játékok *„alaposan kidolgozott szerepkészletet, sok találékonyságot, a feltételezett jelek felismerését és viszonzását, a helyzet alakításának képességét feltételez[ik]. A sikerhez kell a másik játékkészségének felderítése, a saját készség érzékeltetése, az árak ismerete, az alku-*

51 Kenőpénzért cserébe engedélyt lehet szerezni, szexuális szolgáltatásért bírságot lehet elengedni, zsarolással információkat lehet kicsikarni, politikai előnyökért cserébe gazdasági hatalmat lehet kiépitni stb.

52 Cartier-Bresson (1997: 470) a korrump hálózatok kapcsán *minimális közös célok*at említ.

53 A következő három szakasz kidolgozásában segítségemre volt Lambsdorff (2007) 6. fejezete is.

54 Ráadásul a kommunikáció (is) időben strukturált. *„Mint egy szociális háló. Rengeteg ismerősünk van, nekik szintén számos ismerősük. Van olyan idegsejt, amelyik csak pár tucat idegsejttel kommunikál, és van, amelyik tízezerrel. Megtehetem, hogy egy napig nem szólok senkihez, majd mondok egy-egy szót a családnak, a barátoknak és a kollégáknak. Mindenki megérti, mert tudják, mikor kell figyelni. Az agyunk neuronjai is így, időben strukturáltan kommunikálnak.”* Nusser Zoltán Széchenyi-díjas neurobiológus a 2013-as Bolyai-díj kitüntetéséért. Az idézet az alábbi interjúból származik: <http://hetivalasz.hu/itthon/agyban-nagy-64436/>

készség.” (Sik 2002: 144).⁵⁵ Az effajta puhatolózásra a szemtől szembeni találkozó a legalkalmasabbak, ahol a nem verbális közlések is nagy jelentőségűek (Warburton 2001). A sikertelen kiválasztás (nem megfelelő szűrés) súlyos következményekkel járhat, a *kontraszelekció* kudarcát pedig számos lehetőség előidézheti. A legegyszerűbb esetben a korrumpáló fél pusztán elutasításba ütközik, ám az is elfordulhat, hogy a kiszemelt partner valójában célzottan, a lebuktatás szándékával kezd kooperálni, mert *agent provocateur* szerepének lényege, hogy kiprovokálja a tiltott cselekvést.

Az előbbi problémára egy lehetséges megoldást jelent a közvetítő (*bróker*) alkalmazása, azonban a megfelelő közvetítő megtalálása éppúgy információ- és költségigényes feladat. A korrumpált tranzakció szereplői tehát mindenképpen számolni kényyszerülnek *ex ante* tranzakciós költségekkel – amelyek magasabbak a tisztességes megállapodások költségeinél –, mert úgy a rejtettség biztosítása, mint a brókeri szolgáltatás többletkiadást igényel. Ugyancsak a szerződéskötéssel összefüggésben merülhet fel az *alku költsége*, ami kényes pontja az ügyletnek. A túlságosan alacsony ellenérték visszatetszést szülhet, és elállásra vagy akár leleplezésre is sarkallhatja a korrumpált felet, míg a túlságosan magas fizetség „elviheti a tranzakció hasznát”. Az árismeret mellett szükség van a *kenőpénz legalizálására* is – arra, hogy ne tűnjön annak, ami. Ez tranzakciónként eltérő lehet: kis összegek eltüntetése általában nem jelent gondot, sőt gyakran az is megoldásként mutatkozik, hogy nem pénzért jár az előny, hanem más anyagi vagy absztrakt javakért. Nagy volumenű cserék azonban intézményes alapokat is igényelhetnek (például fantom- vagy stróman cégeket, rejtett bankszámlákat stb.), amelyek ugyancsak tranzakciós költségnövelő hatásúak. Végül a felek közt *számítási bizonytalanság* is felmerülhet arra vonatkozóan, hogy a másik képes lesz-e teljesíteni a szerződéses kötelezettségeit (milyen a problémamegoldó képessége, van-e gyakorlata, hogyan reagál a veszélyre stb.), illetve ehhez a szakaszhoz kapcsolódóan merülhet fel (elsősorban) a *szerződéses bizalom* kérdése is.

A TRANZAKCIÓS SZAKASZ

E szakasz középpontjában a korrumpált tranzakció áll. Ezzel összefüggésben először is kiemelem, hogy az efféle ügyletek elsődleges, manifeszt költségnövelő jellege abban érhető tetten, hogy tipikus módon, valamilyen formában *megjelenik a kenőpénz*.⁵⁶ Ez még akkor is megemeli a tranzakciós költségeket, ha végső soron az ügylet mérlege a felek számára pozitív, mert egy ugyanilyen paraméterekkel jellemezhető, ámde szabálykövető csere esetén ilyen kiadás nem merül fel.⁵⁷ A cseréhez fűződően itt jelenik meg az a fajta *magatartási bizonytalanság*, hogy a felek teljesítik-e, s ha igen, milyen mértékben teljesítik a szerződésben vállaltakat. Az *opportunizmus* itt is számos formát ölthet – a hibás teljesítéstől kezdve a határidők be nem tartásán át a váratlan áremelésig bezárólag (ismét megmutatkozik a szűrés jelentősége) –, azonban az ellene való védekezés is többféle módozatú lehet.

⁵⁵ Mindezt egyfajta *alternatív ökonomiai nyelvjátéknak* is tekinthetjük (vö. Kuczi 1990: 915–917), amely David Brooks (2013) kifejezésével élve igényli a felektől az „elmébe látás” képességét is.

⁵⁶ A kenőpénz nem feltétlenül ölt kézpénz jellegét, bár mellette szól annak konvertibilitása. Ahogy említettem, az előny sokféle formában biztosítható, jellegének meghatározása alku tárgyát képezi.

⁵⁷ Ezt a többletet pedig a profit érdekében érvényesíteni kell (például áremelés vagy minőségrontás formájában). A kenőpénz kifizetése ugyanakkor nem feltétlenül az előny biztosításával egy időben történik, ám az előzetes és utólagos fizetések is kockázatosak lehetnek.

Jogi kikényszeríthetőség hiányában a szereplők kérhetnek *biztosítékot* egymástól (mondjuk a kenőpénz egy bizonyos hányadát), amit annak érdekében alkalmaznak, hogy teljesítésre kényszerítsék a partnert. Nemteljesítés esetén a biztosíték zálogként működik, a becsapott fél kisajátítja azt. Ez azonban kényes eszköz, mert bizalmatlanság látszatát keltheti, és akár meg is hiúsíthatja a tranzakciót. Éppen ezért hasznos, ha további biztosítékok is rendelkezésre állnak. Ezek egyike a *jó hírnév*, aminek jelentőségére és bizalomgeneráló szerepére már George Akerlof (1970) híres cikke is felhívta a figyelmet.⁵⁸ Korrupció esetén természetesen ez nem kaphat nyilvánosságot, azonban az érdekeltekhez el kell juttatni az információt. A *közvetítők* szerepe ebben is központi jelentőségű akkor, ha saját személyük válik biztosítékká. Emellett a *tranzakciók ismétlődése* is csökkenti a tranzakciós költségeket, illetve megoldást jelenthet, ha a profit érdekében a felek *közös vállalkozást* alapítanak, ami integrálja az érdekeiket. Végül, ahogy azt a patriarchális korrupcióval foglalkozó alfejezetben leírtam, az előzetesen meglévő, személyes kapcsolatokba ágyazott korrupciós szerveződések olyan erős bizalmi háttérrel rendelkezhetnek, ami sok esetben szükségtelenné teheti a további biztosítékok alkalmazását.

A szerződéses bizalom mellett jellegadó a *hozzáértésbe vetett bizalom* kérdése is. Míg az előkészítő szakaszban felmerülhet, hogy „*bizalmatlan aktorok hezitálva kezdeményeznek interakciót, és így fontos lehetőségekről maradhatnak le*” (Czakó 2011: 244), a korrupciós szakaszban a bizalmatlanság oda vezethet, hogy „*a cselekvő óvatosan teszi meg lépéseit és folyamatosan ellenőrzi saját és a másik cselekedeteit. Bizalmatlanság esetén az innováció helyett a szereplők gyakran a bevált rutinokhoz ragaszkodnak, s így a cselekvésük szabadságát korlátozzák és a kiugró sikerektől eleve elzárkóznak. A bizalmatlan szereplő viselkedése a másik félben is bizalmatlanságot szülhet, erősen korlátozva így a kapcsolat gyümölcsözőségét.*” (Czakó 2011: 244). Egy bizalomteljes kapcsolatban tehát például a megfigyelés és az ellenőrzés költségei is csökkennek, és megnyílnak az innovatív szellemű cselekvések lehetőségei – azaz növekednek a kölcsönösen elérhető előnyök. Lényegében, írja Warburton (2001), a bizalom a racionális válasz a cselekvőkre nehezedő növekvő társadalmi komplexitásra: létrejöttével nagymértékben csökkenthető a döntési folyamatban a kalkuláció komplexitása. Korrupció esetén ez különös jelentőségű, mert a szereplőknek nincs lehetősége arra, hogy ezt jogi vagy normatív helyettesítő eszközökkel csökkentsék, így, ha létrejön, a tranzakció kikényszeríti a felek közti bizalmat, amit folyamat esetén fenn is kell tartani, újra kell termelni. A kapcsolat személyessége emiatt is hangsúlyos: minősége és elmélyültsége alapvetően befolyásolja a korrupció folyamatát.

A LEZÁRÓ SZAKASZ

Végül a posztkorrupciós szakaszban a már megkötött megállapodások és lezajlott tranzakciók kapcsán az *ex post tranzakciós költségek* kerülnek előtérbe, amelyek a szerződések tökéletlenségéből, a parametrikus, illetve magatartási bizonytalanságból eredhetnek. Miként tisztességes szerződéskötők közt is felmerülhet, hogy a körülmények oly módon alakulnak, ahogy arra a szerződéskötés idején nem számítottak, korrupciós szereplők közt is szükség lehet a *szerződés módosítására*. Kényes kérdés ez, mert előfordulhat, hogy már az eredeti megállapodás is csak nagyon „kicentizett módon” teljesíthető, a módosuló igények szerinti teljesítés azonban biztos bukást hozna. A felek közt e tekintetben is aszimmetrikus az informáltság: egy állami hivatalnok jó esetben fel

⁵⁸ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a *hitelesség befektetési formának is tekinthető*. Másképpen: ha a szereplők kizárólag opportunisták módon viselkednének, a *közlegelők időbeli tragédiája* következne be.

tudja mérni, hogy milyen határok közt mozoghat biztonságosan, azonban a vesztegető fél, aki nem ismeri az adott bürokratikus lehetőségeket, úgy vélheti, a hivatalnok célja csupán több kenőpénz kicsalása. Természetesen ez utóbbi is előfordulhat, ám nem feltétlenül opportunizmus húzódik meg minden ilyen eset mögött. A felek közti *magatartási bizonytalanság* komplexitásához jelentősen hozzájárul, hogy a hiányos informáltság következtében azt sem tudják biztosan eldönteni, hogy mely esetben van szó tényleges, a szerződés teljesítésével összefüggő operatív nehézségről, és mely esetben a másik egyéni haszonleséséről.

A *magatartási bizonytalanság* abban a kérdésben is felmerülhet, hogy vajon a partner milyen mértékben teljesítette a vállalt feladatot. Az ezzel kapcsolatos aggályokat nem csupán a másik lehetséges opportunizmusától való félelem, hanem az is táplálhatja, hogy például bekövetkezik-e olyan vezetői/szervezeti változás, ami „rendhagyó” ellenőrzést rendel el, vagy épp nem történik-e olyan feladatkör-átcsoportosítás, ami mások előtt is napvilágra hozhatja a korrupciót? A problémát az jelenti, hogy a korrupt megállapodásoknál az ehhez hasonló személyi vagy szervezeti változások esetén a helyettesítés többnyire nem lehetséges, „jogorvoslati lehetőség” pedig nincs. Amennyiben tehát a teljesítés problémássá válik (vagy akár elmarad), az egyéni érdekek érvényesítése, ha egyáltalán lehetséges, mindenképp költségesebb, mint tisztességes megállapodások esetén.

A kockázatok mértékét csökkenti, ha a felek közt *goodwill bízalom* alakul ki. Ennek feltétele, hogy a résztvevők közös törekvése legyen, hogy az együttműködés során fair módon viselkedjenek egymással. Ha ez létrejön, akkor akár a komolyabb nehézségek is áthidalhatóvá válnak, és a tranzakciók lezárását követő posztkorrupciós opportunizmus veszélye is minimalizálódhat. Ezzel szemben bizalom hiányában a túl magas költségek, a kenőpénz kérdése vagy egyéb, akár kisebb dilemmák is dezertáláshoz vezethetnek, ami – a bizalomszűke miatt – akár racionális *adaptációs stratégiának* is bizonyulhat.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányom két egymással összekapcsolódó kérdéskört járt körbe. Egyfelől egy új korrupciós tipológia körvonalait vázoltam fel, melynek nívója, hogy a klasszifikáció központi tényezője a korrupció szereplői közt fennálló kapcsolatok előzetes megléte vagy hiánya. Azokat az eseteket, amikor a szereplők alkalmilag találkoznak, egymás számára ismeretlenként vállalják a kockázatot, bürokratikus korrupciónak, míg azokat az ettől lényegileg eltérő helyzeteket, amikor a felek közt előzetesen meglévő, történettel bíró személyes kapcsolatok vannak, ami miatt várhatóan kisebb a cselekmény kockázati értéke, nagyobb az ismétlődés valószínűsége, és akár a mechanizmus kiterjesztésének lehetősége is felmerül, patriarchális korrupciónak neveztem. Tipológiám elméleti relevanciája, hogy az emberi kapcsolatokat és azok történetének meghatározó szerepét állítja a középpontba, míg az empirikus kutatásban e megközelítés előnye, hogy a patriarchális korrupció alkalmazása hidat képez a szociológia és a jog fogalmi eszköztára között, mert harmóniában áll a bünszövetség (és bünszervezet), illetve az üzletszerűség terminusával.

Ezt követően a kialakulás és működés egyes jellemzőit és funkcióit összegző szakaszban rámutattam, hogy a korrupció olyan alternatív mobilitási folyosót kínál, ami enyhíti azt a hatalomhiányos állapotot, amelyben a szereplők gátoltak presztízsük, gazdasági hasznuk vagy hatalmuk növelésében – azaz a (hatalom)szerzés érdekében alkalmazott adaptációs stratégiának is tekinthető. Mindehhez a bürokrácia megfelelő keretet kínál,

mert az uralmi viszonyokat társulássá alakítja, valamint rendszerspecifikus jellemzői lehetővé teszik, hogy a bürokrácia szervezetrendszere a járadékszerzés alapjává váljon, és így elősegítse a korrupció létrejöttét.

A tanulmány második felében egy jellegzetesen patriarchális korrupciós keretek közt kialakuló speciális alessettel foglalkoztam. Az ezzel összefüggésben megjelenő elgondolások, amelyek klasszikus és modern szerzők munkáira támaszkodnak, úgy kapcsolódnak az első, weberiánus részhez, hogy elméleti és fogalmi háttérrel kínálnak azon, jellemzően patriarchális korrupciós esetek számára, amelyeknél felvethető, hogy vállalkozás-szerűen működnek. A schumpeteri vállalkozás fogalmait innovatívan felhasználva érveltem amellett, hogy a korrupció olyan intézmény, melynek szereplői egyes esetekben újszerű kombinációk megvalósítása révén teremtenek új keresletet, s ezek destruktív vállalkozásként értelmezhetőek. Ehhez szervesen kapcsolódva egy új folyamatszemplélet-módot is vázoltam, amely a szakaszok kulcselemeinek, az ügyletek kevésbé reflektált momentumainak előtérbe helyezésével segíti elő a megismerést. Mindezek kapcsán új kifejezéseket is alkottam, bevezettem az innovatív tértalálás, a korrupciós lyuk és a destruktív innováció fogalmát. Munkámban a beágyazottság fogalma új értelmet is nyert, mert az elemzés rávilágít: a korrupció szereplői legális ügyletekbe ágyazottan képesek tevékenységüket folytatni.

HIVATKOZÁSOK

- Akerlof, G. A. (1970) The Market for „Lemons”: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics*, 3: 488–500. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/1879431>
- Andvig, J. C. – Fjeldstad, O.-H. (2001) Corruption. A Review of Contemporary Research. *Chr. Michelsen Institute, Report R 2001: 7*. Elérhető: <http://www.cmi.no/publications/2001/rep/r2001-7.pdf> [Letöltve: 2009-04-14].
- Banfield, E. C. (1975): Corruption as a Feature of Governmental Organization. *Journal of Law and Economics*, 3: 587–605. DOI: http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4613-2481-2_8
- Barabási A.-L. (2010) *Villanások. A jövő kiszámítható*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Baumol, W. J. (1994) A vállalkozás produktív, improduktív és destruktív formái. *Replika*, 15–16: 13–35.
- Brooks, D. (2013) *A társas lény. A sikeres élet rejtett dimenziói*. Budapest: Libri Kiadó.
- Burt, R. S. (2005): *Brokerage and Closure: An Introduction to Social Capital*. New York: Oxford University Press.
- Caiden, G. E. – Caiden, N. J. (1977) Administrative Corruption. *Public Administration Review*, 3: 301–309. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/974828>.
- Cartier-Bresson, J. (1997) Corruption Networks, Transaction Security and Illegal Social Exchange. *Political Studies*, 3: 463–476. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9248.00091>.
- Csányi V. (2003) *Az emberi természet. Humánológia*. Budapest: Vince Kiadó.
- Czakó Á. (2011) *Szervezetek, szerveződések a társadalomban. Szervezetszociológiai jegyzetek*. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet. Elérhető: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_01_Czako_Agnes_Szervezetek_szervezodesek_a_tarsadalomban-Szervezetszociologiai_jegyzetek/index.html [Letöltve: 2013-04-02].
- della Porta, D. – Vannucci, A. (1999) *Corrupt Exchanges. Actors, Resources, and Mechanisms of Political Corruption*. New York: Aldine de Gruyter.
- Elster, J. (2001) *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gambetta, D. (1993) *The Sicilian Mafia. The Business of Private Protection*. Cambridge–London: Harvard University Press.
- Granovetter, M. (2007): The Social Construction of Corruption. In Nee, Victor – Swedberg, Richard (eds.) *On Capitalism*. Stanford, Stanford University Press.
- Hámori B. (2003) *Érzelemgazdaságtan*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Heidenheimer, A. J. (2004) A korrupcióhoz való viszony a közösségek egyes típusaiban. In Gulyás Gyula (szerk.) *Politikai korrupció*. Budapest, Aula Kiadó.
- Jávor I. – Rozgonyi T. (2005) *Hatalom, konfliktus, kultúra*. Budapest: KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó.
- Kuczi T. (1990) Tradicionális, racionális és innovatív vállalkozó. *Közgazdasági Szemle*, 7-8: 913–919.
- Kuczi T. (2000) *Kisvállalkozás és társadalmi környezet*. Budapest: Replika Kör.
- Lakatos L. (1996) *Az élet és a formák. Hajnal István történelemszociológiája*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Laki M. – Szalai J. (2013) *Tíz évvel később – magyar nagyvállalkozók európai környezetben*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- Lambsdorff, J. G. (2007) *The Institutional Economics of Corruption and Reform. Theory, Evidence and Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Magyar B. (szerk.) (2013) *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam*. Budapest: Noran Libro Kiadó.
- Merton, R. K. (2002) *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Médard, J.-F. (1981) Political Clientelism in France: The Center-Periphery Nexus Reexamined. In Eisenstadt, S. N. – Lemarchand, R. (eds.) *Political Clientelism, Patronage and Development*. Beverly Hills – London: Sage Publications.
- Médard, J.-F. (2008) Corruption in the Neo-Patrimonial States of Sub-Saharan Africa. In Heidenheimer, A. J. – Johnston, M. (eds.) *Political Corruption*. New Brunswick–London, Transaction Publishers.
- Moksony F. (2002) Fogalomalkotás és tudományos felfedezés. Gondolatok Paul Lazarsfeld módszertani filozófiájáról. *Szociológiai Szemle*, 1: 149–162.
- North, D. C. (2010) *Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Olson, M. (1997) *A kollektív cselekvés logikája*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pokol B. (2005) *Jogelmélet. Társadalomtudományi trilógia II*. Budapest: Századvég Kiadó.

- Polányi K. (1976) A gazdaság mint intézményesített folyamat. In Polányi K. *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Polányi K. (2005) A gazdaság mint intézményesített folyamat. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó.
- Ridley, M. (2011) *Az erény eredete. Az emberi ösztönök és a társadalmi együttműködés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rose-Ackerman, S. (1999): *Corruption and Government. Causes, consequences, and reform*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sajó A. (1998) A jogállam és az ő megrontása. A tisztességtelen kormányzás szociológiájához. *Beszélő*, 7–8: 38–50.
- Schumpeter, J. A. (1980) *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sik E. (1988) *Az „örök” kaláka*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Sik E. (1994) Traktátus. A vállalkozó társadalmi szerepének demisztifikálásáról. *Replika*, 15–16: 7–12.
- Sik E. (2002) Mindennapi korrupcióink. *Szociológiai Figyelő*, 1–2: 131–145.
- Szántó Z. – Tóth I. J. – Varga Sz. – Cserpes T. (2011) A korrupció típusai és médiareprezentációja Magyarországon (2001–2009). *Belügyi Szemle*, 11: 53–74.
- Van Klaveren, J. (2008) Corruption as a Historical Phenomenon. In Heidenheimer, A. J. – Johnston, M. (eds.) *Political Corruption*. New Brunswick–London: Transaction Publishers.
- Warburton, J. (2001) Corruption as a social process: from dyads to networks. In Larmour, P. – Wolanin, N. (eds.) *Corruption and Anti-Corruption*. Canberra: Asia Pacific Press.
- Ward, P. M. (1989) Introduction. In Ward, P. M. (ed.) *Corruption, Development and Inequality: Soft Touch or Hard Graft?* London: Routledge.
- Weber, M. (1979) *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, M. (1987) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriatan*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, M. (1992) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/1. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. (A társadalmi szervezetek: közösségek, társulások, vallások)*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, M. (1996) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/3. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. (Az uralom szociológiája I.)*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, M. (2005) A társadalomtudományi és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In Bertalan L. (vál. és lekt.) – Csontos L. (ford.) – Szántó Z. (kötetbe rend.) *A társadalomtudományi fogalmak logikája. Klasszikus tudományfilozófiai írások*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Weber, M. (2009) *Politikai szociológia. Politikai közösségek. Az uralom*. Budapest: Helikon Kiadó.